

ISSN 1993-1999

# БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ ЧАСОПІС

1  
2017



**1 (210)  
студзень  
2017 год**

Выдаецца с студзеня 1993 г.

# БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ ЧАСОПІС

Пасадчанік  
або регистрацыі  
№ 1221  
ад 14 студзеня 2013 г.

Выходзіць 12 разоў  
у год (з ліпеня 2003 г.)

## НАУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ, НАУКОВА-МЕТАДЫЧНЫ ЧАСОПІС

### Заснавальнікі:

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, рэспубліканскіе ўпітарнае прадпрыемства "Выдавецтва "Пачатковая школа", дзяржаўная наўуковая ўстанова "Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі", Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

### Рэдакцыйная камісія:

**Галоўны рэдактар** Максім Навумавіч Гальпяровіч Канстанцін Бандаронка, Сымон Барыс, Іётр Брыгадзін, Рыгор Васілевіч, Вачаслаў Дапіловіч, Валерый Жук, Мікалай Забаўскі, Віктар Іўчашкаў, Аляксандар Кашаленін, Міхail Каешок, Веніамін Космач, Уладзімір Кошалеў, Васіль Кушнер, Налезея Кушнер, Уладзімір Ладыкоў, Рыгор Лазыко, Аляксандар Ласотка, Аляксей Літвін, Анатоль Люты, Вольга Ляўко, Ігар Мараэшак, Наталля Матусевіч, Аляксандар Радзікоў, Аркадзь Русецкі, Аляксандар Смолік, Спартак Ходзік, Мечыслаў Часпоўскі, Алег Яноўскі, Эдмунд Ярмусік.

### Рэдакцыйная рада:

Уладзімір Адамушка, Юрый Боксан (старшыня рады), Марыя Бяспалая, Аляксандар Вабішчэвіч, Надзея Ганушчанка, Уладзімір Гілеп, Аляксандар Грушка, Аляксандар Гужалоўскі, Тація Даўніар, Дзяніс Дук, Ларыса Жарко, Аляксандар Каханоўскі, Аляксандар Корзюк, Аляксандар Купшыяровіч, Вячаслава Лазіцкі, Святлана Марозавіч, Леанід Мартынаў, Сяргей Понікаў, Алег Слука, Валерый Талкочоў, Людміла Трыгубравіч, Уладзімір Тутай, Віктар Фядосік, Паваліла Цыганок, Анатоль Шаркоў.

### Рэдакцыя:

Пісменнік галоўнага рэдактара — Наталля Матусевіч, рэдактар аддзела — Вітаўт Чаротка, мастацкае афармленне — Уладзімір Малахаў, вёрстка — Надзея Піткоўская, каректура — Людміла Шчэрба.

### ЗМЕСТ

Слова ад рэдакцыі	3
-------------------	---

### ЗНАХОДКІ І АДКРЫЦІ

Алег Дзярновіч	Крэўскі замак і старажытнае Крэва: проблемы датавання і культурныя асаблівасці	5
Мікалай Шлакінскі, Марыя Сцяпанава	Новы тып жаночага пахавальнага убора населеніцтва Верхняга Павілля эпохі Сяроднявечча	17

### ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ

Гадзіну Навагрудскі	Традыцыі харчавання беларусаў	22
---------------------	-------------------------------	----

### ДЗIРЖАВА І ПРАВА

Аляксандар Доўніар	Правы, свабоды для развіцця, роўніцтву, ладобы і багацця горада і мяшчан. Прывілей на магдэбурскіе права Міхалава (Сіроціна) 1767 г.	31
--------------------	--	----



Алег ДЗЯРНОВІЧ

# Крэўскі замак і старажытнае Крэва: праблемы датавання і культурныя асаблівасці

*Крэўскі замак — адзін з першых мураваных замкаў-кастэляў ВКЛ.*

*Аднак да сённяшняга дня дакладны час яго будаўніцтва выклікае дыскусіі — даследчыкі называюць даты ад канца XIII ст. да 1380-х гг. Пытанне пра храналогію будаўніцтва Крэўскага замка мае значэнне не толькі для гісторыі конкретнага помніка, але і ўвогуле для пытання генезіса мураванага абарончага дойлідства ВКЛ.*

## Час пабудовы замка

Класічнай застаецца версія пра ўзвядзенне замка Альгердам як свайго рэзідэнцыі пасля 1338 г. (да 1345 г.). Вядома, што Альгерд атрымаў Крэва ў ўладанне ад свайго бацькі вялікага князя літоўскага Гедзіміна ў 1338 г. Тому магчыма, што будаўніцтва замка распачалося яшчэ пры Гедзіміне. У 1345 г. у Крэве было заключанае кампраміснае пагадненне паміж Альгердам і пасламі Кейстута пра падзел улады ў ВКЛ<sup>1</sup>. Названай даты будаўніцтва замка — 1330-я гг. — першапачатковая прытрымліваліся беларускі археолаг Міхась Ткачоў (хоча, услед за гісторычнай традыцыяй XIX ст., ён дапускаў, што Крэўскі замак мог быць узведзены ў 1320-я гг.)<sup>2</sup>. Часам валодання Крэвам Альгердам (да 1345 г.) датуе пабудову замка і польскі даследчык Тадэвуш Поляк<sup>3</sup>.

У 1980—1990-х гг. атрымала развіццё версія пра пачатак будаўніцтва Крэўскага замка ў канцы XIII — пачатку XIV ст., якую актыўна падтрымлівалі беларускія археолагі Міхась Ткачоў, Алег Трусаў<sup>4</sup> і Ігар Чарніўскі<sup>5</sup>. Упершыню подобную версію яшчэ ў першай

палове 1960-х гг. выказаў літоўскі гісторык архітэктуры Стасіс Абрамаускас<sup>6</sup>. У якасці аргумента ён прыводзіў некаторыя асаблівасці будаўнічай тэхнікі — архаічныя рысы ніжніх зон муроўкі сцен, выкладзеных на глінянай рошчыне, а таксама наяўнасць у вапнавай рошчыне цамянкі (дробленай цэглы), што было характэрна для Балтыйскага рэгіёна ў XIII ст. Праўда, у апошнім выданні яго працы "Развіццё мураванага будаўніцтва Літвы XIII—XVI стст.", якая выйшла пасля смерці аўтара, аналіз Крэўскага замка змешчаны ў раздзеле па XIV ст.<sup>7</sup>. Беларускі даследчык Юрый Божан, грунтуючыся на апублікованых даследаваннях, падтрымлівае думку, што будаўніцтва Крэўскага замка пачалося на мяжы XIII—XIV стст., але завяршилася ўжо ў часы Гедзіміна<sup>8</sup>.

На карысць ранняга датавання будаўніцтва Крэўскага замка беларускія даследчыкі прыводзяць яшчэ адзін аргумент — характеристыку цэглы яго муроў замка. Крэўская цэла — гэта вяліканаўмерная цэла, але не пальчатка. На яе паверхні адсутнічаюць барозны (канелюры), характэрныя для падобнай цэглы, што шыроока выкарыстоўвалася ў мурапаным

## ДЗЯРНОВІЧ Алег Іванавіч.



Старшы наўуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі і жыжнірадных адносін Тэхнічнага інстытута НАН Беларусі, кандыдат гістарычных науک, даследчык. Парафіяліст у 1966 г. у Мінску. У 1990 г. закончыў Беларускі дзяржаўны юніверсітэт. У 2004 г. абараніў кандыдатскі дысертацыю на тэму "Документальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносін Вялікага Княства Літоўскага і Лівоніі ў канцы XV — першай паловіне XVI ст. (Систематызацыя і актывы аналіз)". З 1994 г. працуе ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі. Займаецца гісторыяй Вялікага Княства Літоўскага і краін Балтыйскага рэгіёна, крыніцазнаўствам і гістарычнаграфіяй. Апублікаваў манаграфію па гісторыі зношэння ВКЛ і Лівоніі "...in contra Livonia" (Мн., 2003), книгу "Франкі гісторыі: Артыкулы і эсэ па гісторыі і шырокізнаці Беларусі і Цэнтральнай Усходняй Еўропы" (Мн., 2011), распашаў публікацыю археаграфічнай серыі "Віцебска Рыжскія акты XIII—XVII стст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органамі кіравання горада Віцебска і ганзейскага горада Ригі (збылога комплексу Rathenowia Ліхтарфайла Гістарычнага Архіва Латвіі)" (Вып. 1. Мн., 2005). Аўтар больш за 200 наўуковых публікацый.

дойлідстве ВКЛ XIV—XVIII стст., але з'яўленне якой можна датаваць XIII ст.<sup>9</sup>. Крэўская ж цэгла захоўвае тэхнолагічныя сляды дошчачкі, з дапамогай якой здымалі лішнюю гліну, а таксама адбіткі лапак жывёл і кропель дажджу, што з'явіліся падчас сушкі цэглы-сырца. Сяродня памеры крэўской цэглы (меншых параметраў) — 28-28,5(30) x 13,5(14,5) x 7,5-8(9) см<sup>10</sup>. Паводле латышскага археолага Андрыса Цаўне, цэгла падобнага фармату з роўнай паверхнія была ўласцівая для рижскіх пабудоў XIII ст., у прыватнасці для сцен Домскага сабора ў Рызе першай паловы XIII ст. (29 x 14 x 9 см)<sup>11</sup>. У дэкаратыўным цагляным пасе, які праходзіў па перыметры ўсёй знешнім сцяны Крэўскага замка, цэгла мае наступныя параметры: 30-31x17 - 17,5 x 9-9,5 см<sup>12</sup>. Мы бачым, што параметры цэглы, якая выкарыстоўвалася на апошнім этапе будаўніцтва асноўных муроў Крэўскага замка, павялічыліся. На прыкладзе мураванага дойлідства Рыгі і замкаў Курлянды таксама можна ўбачыць тэнденцыю да павелічэння найбольшага памера цэглы ("лажка") — ад 28-29 см у XIII ст. да 30-31 см на пачатку XIV ст. і да 31 см у канцы XIV ст.<sup>13</sup>.

Такім чынам, звесткі, прыведзеныя прыхільнікамі ранняга датавання будаўніцтва Крэўскага замка, сведчаць на карысць архаічнасці яго архітэктурна-будаўнічых асаблівасцяў.

Дадатковыя падставы для дыскусіі даюць сведчанні пісьмовых крыніц. "Хроніка Літоўская і Жамойцкая" паведамляе, што Гедзімін, "всех сынов за жития сложного порядне поделил панствами уделными, забегающи внутренней домовой незгоды", надаў "Ольгердови Крево замок"<sup>14</sup>. У хроніцы німа дакладней даты гэтай падзеі, але звесткі пра яе змяшчаюцца паміж 1323 і 1328 гг. Нягледзячы на неабходнасць улічваць умоўнасць гэтага датавання, у любым выпадку вынікае, што Крэва было перададзена Альгерду (каля 1296—1377) яшчэ пры жыцці яго бацькі Гедзіміна (каля 1275—1341). Варта таксама звярнуць увагу на тое, што толькі Крэва было названа з акрэсленнем "замак". Пры аналізе гэтых сведчанняў трэба памятаць, што сама "Хроніка Літоўская і Жамойцкая" была створаная ў XVII ст. і шмат у чым блізка паўтарае Хроніку Быхаўца і "Хроніку" Мацея Стрыйкоўскага. Звычайна на звесткі па ранняй гісторыі Крэва спасылаюцца паводле "Хронікі Літоўской і Жамойцкой"<sup>15</sup>. Хроніка Быхаўца, створаная ў першай палове XVI ст., наведамляе толькі, што Гедзімін пасадзіў "Olgerda na Krevio"<sup>16</sup>. Само ж вызначэнне "Крэва замак" мы сустракаем у "Хроніцы" М. Стрыйкоўскага<sup>17</sup>, але там характарыстыка замка пададзеная і да тых кіх цэнтраў, як Кернаў, Слонім. Такім чынам, выраз "Крэва замак" моі награпіць у "Хроніку Літоўскую і Жамойцкую" з "Хронікі" М. Стрыйкоўскага.

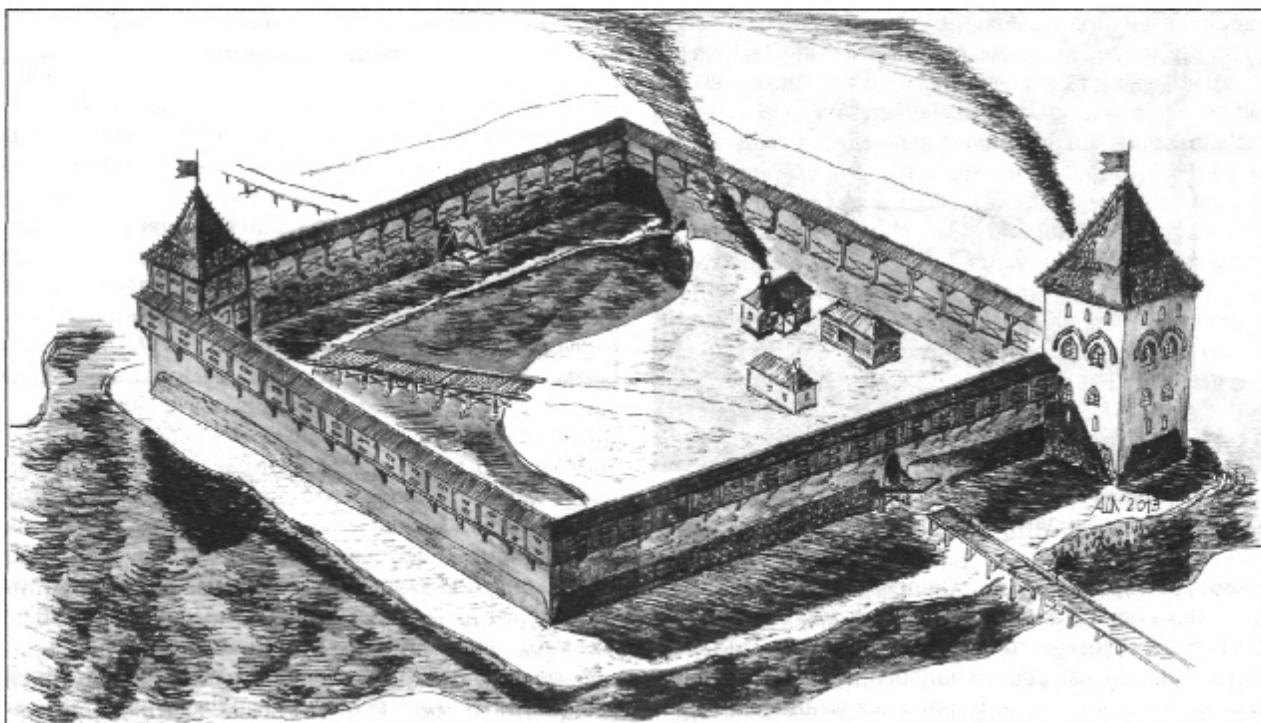
У якой жа крыніцы ўпершыню згадваецца Крэўскі замак? Першая згадка пра яго ўтрымліваецца ў летапісным рээстре "Спіс рускіх гарадоў далёкіх і блізкіх": складзеным, паводле М. Ціхамірава, хутчэй за ўсё паміж 1387 і 1392 гг.<sup>18</sup>. Ту і сярод літоўскіх гарадоў прыгадваецца "Крев камен"<sup>19</sup>.

Яшчэ адна крыніца канца XIV ст. паведамляе пра Крэва — "Новая Пруская хроніка" Віганда Марбургскага, створаная ў 1393—1394 гг. Храніст Тэўтонскага Ордэна паведамляе пра зняволенне Кейстута ў Крэве ("In Krewen") у 1382 г.<sup>20</sup>.

Менавіта гэтае, першае дакладна датаваное паведамленне і дало падставы літоўскаму даследчыку архітэктуры Альгірдасу Жалнерусу аднесці час будаўніцтва Крэўскага замка, як і іншых кастэляў ВКЛ, да 1370—1380-х гг. Такім чынам, мы маём яшчэ адзін храналагічны полос будаўніцтва замка<sup>21</sup>.

У рэчышчы гэтага датавання знаходзяцца на-зірні Украінскага археолага Сяргея Панышка, які вывучае мураваныя замкі Валыні і выяўліе іх адрозненні і супольныя рысы з замкамі гістарычнай Літвы. Параднouваючы планы замкаў ва Уладзіміры-Валынскім і ў Крэве, С.Панышка звяртае ўвагу на адну, як ён мяркуе, важную асаблівасць — прамалінейнасць прасел (участкаў паміж кутамі ці вежамі) сцен гэтых замкаў. Мураваны замак ва Уладзіміры-Валынскім быў пабудаваны па загадзе польскага караля Казіміра III Вялікага пасля ўсталявання ім свайго кантролю над Заходнім Валынню пасля 1366 г. Казімір III аддаў гэтую землі пад кіраўніцтва Аляксандра Карыятавіча, і пра яе для ўмацавання на новаздабытай тэрыторыі ва Уладзіміры, побач з старытынмі драўлянымі ўмацаваннямі распачалося будаўніцтва мураванага замка. Гэты замак прайснаваў менш за два гады, бо ў 1370 г., пасля смерці Казіміра III, Заходняя Валынь вярнулася пад кантроль ВКЛ і князя Любарты, а замак ва Уладзіміры быў разабраны ў якасці сімвалічнага акту. Пазней, ужо ў XV ст., практична на месцы разбуранага мураванага замка быў збудаваны драўляна-земляны замак. У другой палове XX ст. археалагічны даследаванні рэштакі гэтага замка праводзіла Мар'яна Малеўская<sup>22</sup>, якая і ўстанавіла факт просталінейнасці прасел. У гэтым фартыфікацыйным прыёме С.Панышка бачыць уплыў фактарту распаўсядження агняпальтай зброяі. Паколькі нам вядомая дакладная дата будаўніцтва замка Казіміра III, то пашырэнне такога прыёму Украінскі даследчык датуе не раней за 1360-я гг.<sup>23</sup>. Аргументуючы свае высновы, ён прыводзіць у прыклад праславу Луцкага замка (пачаў будавацца ў 1340-я гг.), якія мелі аруглую форму, бо дойліды вымуроўвалі іх, не ўлічваючы прымяненненне агняпальтай зброяі. Прамалінейнасць праславу Крэўскага замка таксама выступае для С.Панышкі аргументам на карысць таго, што яго начальнік будаваць у другі палове XIV ст., калі Алты ерд ужо быў вялікім князем літоўскім. Аднак тут варта згадаць, што мураваныя кастэлі ў Пруссіі і Лівоніі, таксама з прамалінейнымі прасламі, начальнікі ўзводзіць ужо ў XIII ст.

Найбольш аргументаваным і на сённяшні дзень застаецца традыцыйнае датаванне — ўзвядзенне Крэўскага замка ў 1320—1330-я гг. Ва ўсякім выпадку гэты замак стаў адным з першых цалкам мураваных замкаў Вялікага Княства Літоўскага, дзе да той пары, як і на беларускіх землях увогуле, не існавала традыцыя ўзвядзення мураваных аўктаў та-



Рэканструкцыя Кроўскага замка паводле вынікаў архітэктурна-археалагічных даследаванняў.

Стан на XIV ст. Аўтар — архітэктар Андрэй Шулаев, 2013 г.

кога маштабу. Будаваўся замак, на нашу думку, пры ўдзеле ганзейскіх майстроў.

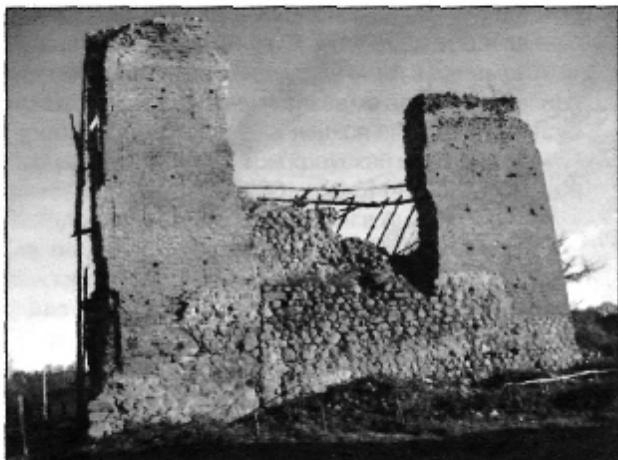
Прагэта могучы сведчыць копіі шасці лістоў вялікага князя літоўскага Гедзіміна, напісаных па-лацінску ў Вільні ў 1323—1324 гг. і адрасаваных папу рымскаму Іаану ХII, уладам ганзейскіх гарадоў Брамена, Кёльна, Любока, Ростака, Грайфсвальда, Штаціна і іншых, а таксама нямецкім францысканцам і дамініканцам<sup>25</sup>. У гэтых лістах Гедзімін заяўляў пра сваё жаданне прыняць хрысціянскую веру. Акрамя таго, у ВКЛ запрашаліся рыцары, лекары, рамеснікі (шаўцы, цялежнікі, каменячосы, срэбнікі, балістары, солездабытчыкі, пекары), купцы, земляробы, рыбакі, а таксама святары. Усім запрошаным гарантавалася быспека, свабода перамяшчэння, поўнае ці часовае (на некалькі гадоў) вызваленне ад падаткаў і павіннасцяў. Гэтыя лісты сведчаць аб імкненні Гедзіміна да міжнароднага прызнання і дазваляюць бачыць у яго дзеянасці шырокую праграму эканамічнай, культурнай і ваеннай мадэрнізацыі ВКЛ. Менавіта пасля гэтай кампаніі запрашэння ў княстве з'явіўся шэраг мураваных абарончых збудаванняў, якія да гэтага не былі ўласцівыя нашым землям.

Ёсць і пазнейшыя, з XV ст., сведчанні пра ўдзел рыхскіх майстроў у запачаткованай традыцыі замкавага мураванага дойлідства ў ВКЛ. Гэта ліст-пасланне старасты віцебскага і мінскага Мікалая Няміравіча да Рыхской гарадской рады з просьбай ад імя караля польскага і вялікага князя літоўскага Казіміра прыслать у Віцебск майстра для рамонту мураванай пабудовы ("склость вечаный оправити") і з аблескаваннем пытання аплаты працы<sup>26</sup>. Документ датуец-

ца каля 1470 г. Для рамонту якога скляпення запрашаліся майстар з Рыгі? Якія мураваныя аб'екты існавалі ў Віцебску ў канцы 1460-х гг.?

У другой чвэрці XIV ст. у Віцебску ішло маштабнае будаўніцтва — у 1330-х гг. (?) быў абмураваны Верхні замак, а ў 1351 г. завершана ўзвядзенне мураваных сцен і вежаў Ніжняга замка<sup>27</sup>. Пісьмовыя крыніцы называюць ініцыятарамі будаўніцтва Верхняга замка Альгерда, а Ніжняга — яго другую жонку Улляну ("замок Вітебскіи и вежу змуровала Улияна княгиня... и муром округ обвела з баштами вынеслыми и вежами")<sup>28</sup>. У абарончую сістэму Верхняга замка з боку Дзвіны ўваходзіла "палата мураваная" — палац князя Альгерда, на месцы якога падчас археалагічных раскопак выяўленая профільная цэгла нервюраў гатычных скляпенняў<sup>29</sup>. На гары Ламіха, што знаходзілася таксама на тэрыторыі Верхнія замка, з першай чвэрці XII ст. узвышаўся храм віцебскіх князей — царква Архангела Міхаіла<sup>30</sup>. У сярэдзіне — другой палове XIV ст. ён быў разбураны. Не зусім ясна, як выглядала царква Архангела Міхаіла ў XV ст. Вядома толькі, што ў другой палове XVI ст. гэта быў драўляны храм на падмурку<sup>31</sup>.

Сам жа Віцебск і яго замкі ў канцы XIV — першай палове XV ст. з-за ўнутраных разлідаў у Вялікім Княстве Літоўскім не раз становіліся аб'ектамі нападаў. У 1393 г. мяцежны князь Свідрыгайла бараніўся тут ад кааліцыі Вітаўта, Скіргайлы і смаленскага князя Юрыя Святаславіча. Пасля ўзяцця Ніжняга замка саюзныя войскі зацягнулі ў царкву Звеставання армату і началі абстрэльваць Верхні замак. У рэшце рэшт горад здаўся. У 1396 г. Вітаўт зноў штурмаваў Віцебск, дзе ў чарговы раз знайшоў прытулак Свідрыгайла. У



Княжацкая вежа Крэўскага замка.  
Выгляд з паўночна-заходняга боку. Сучасны стан.

1435 г. за муромі Віцебска Свідрыгайлі скаваўся ўжо ад войска вялікага князя літоўскага Жыгімонта Кейстутавіча. Горад канчатковая адчыніў брамы ў 1437 г.<sup>32</sup>. Відавочна, што згаданыя падзеі прывялі да значных разбурэнняў у сістэме мураваных умацаванняў Віцебска ды іншых гарадскіх аб'ектаў.

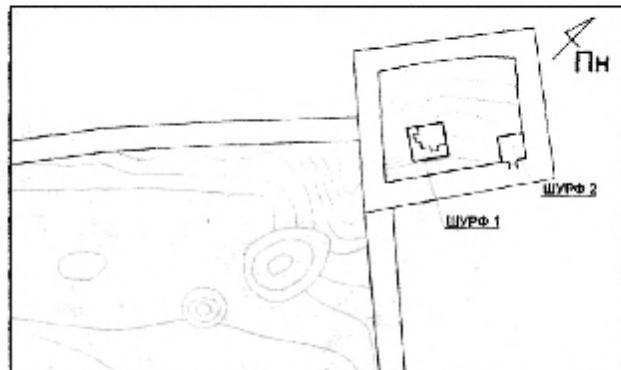
Цяпер складана вызначыць аб'ект, для рамонту скляпення якога ў другой палове XV ст. запрашалісь рыжскі майстра. Мы можам называць толькі найбольш верагодныя аб'екты з сістэмы віцебскіх замкаў і храмаў. Магчыма, майстра накіроўвалі ў Верхні замак, і менавіта ў старажытны палац Альгерда. Бо Верхні замак выконваў разідэнцыяльныя функцыі і там спыняліся вялікія князі літоўскія. На карысць Верхняга замка гаворыць і тое, што рыжскага муляра запрашалі для рамонту хутчэй гатычнага будынка, чым праваслаўных цэркваў у візантыйскім стылі. Але гэта толькі гіпотэтычны меркаванні, факталацічных падмацаванняў мы не маём.

І віцебскія "скляпенні", і Крэўскі замак ў XIV ст. ад'ядноўваюць імя іх уладальніка — князя Альгерда. Таму сёння мы пэўна можам казаць, прынамсі, адно: Крэўскі замак вымуроўваўся за часамі і пры не-пасрадным удзеле Альгерда.

### Крэўскі замак як рэзідэнцыя

Крэўскі замак, у Княжацкай вежы якога знаходзіліся жылія памяшканні, наводле Ігара Чарняўскага, з'яўляецца адным з першых палацава-замковых комплексаў у Беларусі<sup>33</sup>. Першым жа функцыям Крэўскага замка як рэзідэнцыі выразна акцэнтаваў даследчык мастацтва Мікола Шчакаціхін<sup>34</sup>. Гэтыя меркаванні сёння пацвярджаюць як сведчанні пісьмовых крыніц, так і інфармацыя, здабытая ў выніку археалагічных даследаванняў.

Крэўскі замак паўстаў як рэзідэнцыя аднаго з Гедзімінавічаў — Альгерда, а потым і Ягайлы. У XIV ст. ён выконваў функцыі адной з вялікакняжацкіх рэзідэнций. Невыпадкова менавіта тут быў падпісаны акт уніі 1385 г.



Сітуацыйны план паўночна-заходняга кута  
Крэўскага замка і Княжацкай (Кейстутавай) вежы  
з размешчэннем шурфоў.

У 1382 г. Нямецкі ордэн у Пруссіі дапамог Ягайлу, які ўцёк да іх, перамагчы Кейстута і захапіць яго. У Супрасльскім летапісе аб гэтым сказана так: "Князь величного Кестутия... оковал ко Криеву послали и всадили во вежю... И там во Криеве пятой нощи князь величного Кестутия удавили коморники князя величного Ягайлавы"<sup>35</sup>. Такі ж лёс рыхтавалі Вітаўту, сыну Кейстута, які "седель во Криеве за твердою стороною в комнате"<sup>36</sup>. Вітаўт здолеў уратавацца ўцекамі, а пазнейшыя крыніцы пакінулі нам испасроліны ўказанні, што Княжацкая вежа выкарыстоўвалася ў якасці жылога памяшкання. Верагодна, у ніжнім ярусі вежы знаходзілася вязніца Кейстута, жылія памяшканні на трэцім і чацвёртым ярусах, а другі ярус выкарыстоўваўся для гаспадарчых патрэб<sup>37</sup>.

Трэба прызнаць, што да XVI ст. Крэўскі замак страціў сваё мілітарнае значэнне. Да таго ж ён стаў агульнадзяржаўным замкам, што фіксуе факт утварэння Крэўскага староства. Хутчэй за ўсё, замак пачаў занепадаць, пра што сведчыць Сігізмунд Герберштайн у сваім трактате: "Крэва — мястэчка з пакінутым замкам"<sup>38</sup>. Аднак мы ведаем, што ў 1564 г., паводле спречных прававых падставаў, Жыгімонт Аўгуст перадаў Крэва князю Андрею Курбскаму, які збег з Маскоўскай дзяржавы.

Археалагічныя даследаванні ў Княжацкай (Кейстутавай) вежы замка выявілі значную колькасць фрагментаў сценапісу (фрэсак), якімі былі аздобленыя скляпенні і аконныя праёмы. Хімічна-тэхнагічны аналіз паказаў, што ён мае грыпласты. Найранейшыя былі створаныя ў XIV—XV стст. у тэхніцы *all-secco* (па сухой тынкоўцы), але на мяжы XVI—XVII стст. іх часткова перапісалі ў тэхніцы тэмпернага жывапісу<sup>39</sup>. Усё гэта сведчыць пра ўзнаўленне замка і далейшае яго функцыянаванне ў другой палове XVI — першай палове XVII ст. як службовай рэзідэнцыі ці цэнтра староства<sup>40</sup>. Што ж мы можам сказаць непасрэдна пра Крэўскі замак у свяtle апошніх даследаванняў?

## Даследаванні Княжацкай вежы Крэўскага замка

У кастрычніку — лістападзе 2012 г. на тэрыторыі Крэўскага замка праводзіліся археалагічныя даследаванні. Іх мэтай было вывучэнне архітэктурных асаблівасцяў унутраных канструкцый Княжацкай вежы дзеля стварэння праекту яе рэканструкцыі, а таксама вывучэнне культурнага пласта помніка. Даследаванні праводзіліся экспедыцыяй Інстытута гісторыі НАН Беларусі ў адпаведнасці з дамовай з Праектным філіялем ААТ "Белрэстаўрацыя", які распрацоўвае праекты рэстаўрацыі і кансервацыі Крэўскага замка.

У паўночна-ўсходнім вежы замка (данжоне), вядомай пад назвай Княжацкая (ці Кейстутава) вежа, былі закладзены два шурфы. Адзначым, што раскопкі праводзіліся ва ўмовах складанага грунту, утворанага а завалам вежы пачынаючы яшчэ з XVIII (XVII?) ст. Верхні пласт разбуранні ўтварыўся ў гады Першай сусветнай вайны, калі ўвесь замак і вежа знаходзіліся пад абстрэлам артылерый.

Крэўскі замак узвесцены каля месца ўтоку раку Шляхцянкі ў раку Крэвянку. Каля чвэрці замкавай тэрыторыі (яе паўночная частка) знаходзіліся на пясчанай выдме, што ўзвышалася над бываўствым рачным поплавам. Размяшчэнне замка ў забалочанай нізіне мусіла перашкодзіць выкарыстанню тэхнікі ў час аблогі, хоць у далейшым гэта не дазваляла ўзводзіць новыя лініі абароны замка. Трэба адзначыць, што ландшафт у наваколлях Крэва мае пагоркавыя харкторы і замак цалкам можна было б пабудаваць на адным з узвышшаў. Такім чынам, на выбар месца для замка паўплывала канкрэтная фартыфікацыйная канцепцыя. Крэўскі замак у плане мае няправільную трапецію ( $85 \times 108,5 \times 71,55 \times 97,2$  м). Таўшчыня яго сцен дасягала 2,5 м, вышыня 12—13 м. На вышыню прыблізна 4 м яны былі выкладзены з валуну ў на вапнава-пясчанай рошчыне, яшчэй выкарыстоўвалася цэгla ў тэхніцы балтыйскай муроўкі (два лажкі — адзін тычок). Унутраная частка сцен выкананая метадам забутоўкі. На фасадах замка ў выглядзе фрыза з цэглы быў зроблены шырокі атынкаваны і пабелены пас. Сцены завяршаліся баявой галерэй, канфігурацыя якой застаецца невядомай. Брама знаходзілася ў паўночнай сціне. Як мяркуецца, праз кароткі тэрмін ля паўночна-заходняга вугла замка звонку была пабудаваная Княжацкая вежа-данジョン вышынёй 25 м. Сцены вежы ( $17 \times 18,65$  м), што выступаюць за перыметр сцен замка, забяспечвалі не толькі франтальны, але і фланкуючы аблэрэл подступаў да замка (дасягненне фартыфікацыі другой паловы XIV ст.). Як ужо адзначалася, жылья памяшканні знаходзіліся на трацім і чацвёртым ярусах, другі ярус выкарыстоўваўся для гаспадарчых матаў. Прарэзантатыўныя харкторы вежы сведчылі таксама вялікія гатычныя ваконныя праёмы. (Першым меркаваннем было адносна жылых функцый вежы выказаў у 1928 г. М.Шакаціхін.) У вежу можна было трапіць з баявой галерэі праз уваход, які знаходзіўся на

ўзроўні траціга яруса. Перакрыцці верхняга (траціга) яруса былі выкананыя з дошак на брусах, ад якіх у сценах захаваліся прамавугольныя адтуліны. Па цэнтру вежы быў узвесцены крыжападобны слуп, на які абаліраліся нервюрныя скляпенні, што перакрывалі памяшканні цокальнага і другога ярусаў. І.Чарняўскі характарызуе Княжацкую вежу як прататып замковага палаца<sup>41</sup>. Другая вежа, Малая, была збудавана ў паўднёва-ўсходнім унутраным кутзе замка, як мяркуеца, за часамі Вітаўта — на мяжы XIV—XV стст. Паводле іншай версіі, Малую вежу збудавалі адначасова з Княжацкай. Квадратная ў плане вежа мела тры ці чатыры ярусы. На падворку замка ля ўваходу ў 1989 г. архсолагамі былі выяўленыя рошткі мураванага будынка грамадзянскага прызначэння, узвесценага ў XIV ст. Квадратная ў плане пабудова (каля  $8 \times 8$  м) мела скляпенні. Тэхніка муроўкі сцен цалкам аналагичная замковым. Мяркуеца, што пабудова призналася пад княжацкі палац. Беларускі гісторык архітэктуры А.Кушнярэвіч пропанаваў версію, што першапачаткова яна ўзводзілася як вежа (бергфрыд), а потым была прыстасаваная пад палац.

Заўважым, што нам невядомы ніводзін эпізод нападу на Крэва нямецкіх рыцараў. Гісторыя Крэўскага замка адметная важнымі палітычнымі падзеямі. 14 жніўня 1385 г. тут была падпісаная Крэўская унія аб аб'яднанні ВКЛ з Польскім каралеўствам. У 1433 г. падчас міжусобіі Крэўскі замак быў узяты войскамі Свідрыгайлы, што мае непасрэднае дачыненне да страты рафі культуры пласта замка. Да канца XV ст. (да 1470 г.?) замак быў адноўлены. У 1503—1506 гг. Крэўскі замак значна пацярпей ад набегаў крымскіх татараў. У жніўні 1519 г. ён быў узяты падчас глыбокага рэйду па тэрыторыі ВКЛ маскоўскімі войскамі.

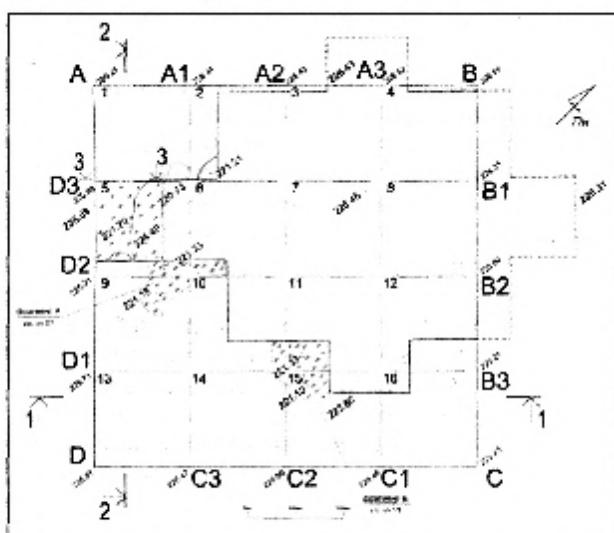
Кансервацыя муроў Крэўскага замка была праведзена ў 1929—1930 гг. польскімі спецыялістамі. Непасрэдна ініцыятыва кансервацыі разбураных муроў сярднявечных замкаў належала тагачаснаму кансерватару помніку Віленскага і Наваградскага ваяводстваў (афіцыйная пасада) Станіславу Лёрэнцу, які і ажыццяўляў контроль над гэтымі работамі<sup>42</sup>. Непасрэдна кансервацыйныя мерапрыемствы ў Крэве (як і ў Троках) праводзіліся пад кіраўніцтвам архітэктара Яна Бароўскага, паставіўшага нагляд над работамі ажыццяўляўшага прафесар Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя, мастацтвазнавец і архітэктар Юліуш Клос<sup>43</sup>.

Сённяшні выгляд Княжацкай вежы ў асноўным паўтарае тыя абрэзы аў'екта, якія сформаваліся пасля кансервацыйных прац 1929—1930 гг. Сістэматычнае археалагічнае вывучэнне вежы распачалася ў 1970 г. (археалагічнае разведка, М.Ткачоў), правоўжылася ў 1985 г. (А.Трусаў і М.Ткачоў)<sup>44</sup> і 1987—1989 гг. (І.Чарняўскі)<sup>45</sup>. Раскопкі сезону 2012 г. сталі працягам гэтых прац.

У самым цэнтры вежы, вакол цэнтральнага слупа (з паўднёвага і паўднёва-ўсходняга бакоў), на які абаліраліся скляпенні ўнутраных памяшканняў ве-



Княжацкая вежа. Шурф 1.  
Центральны слуп. Выгляд з паўднёвага кута.



Княжацкая вежа. План шурфа і цэнтральнага слупа.

жы, быў закладзены шурф памерам  $4 \times 4$  м. У гэтым пласці завалу сустракаюцца металічныя вырабы, вельмі харэктэрныя для замка, — каваныя металічныя цвікі і арбалетныя балты канца XIV — пачатку XV ст. Тут жа знайдзены і рэдкі артэфакт, які належыць ужо непасрэдна да перыяду будаўніцтва замка, — кельма муляра.

У самым ніжнім гарызонце будаўнічага завалу заходзіцца **пласт пажару** (вуголля), які дасягае таўшчыні  $10-15$  см. Ён займае ўсю плошчу шурфа, не заняту будаўнічымі канструкцыямі, і перакрывае мураваную перамычку. Сляды ад гэтага ж пажару выразна захоўваюцца на мураваных канструкцыях у выглядзе абвугленаі паласы.

Важна адзначыць, што пласт пажару быў выяўлены і на тэрыторыі замковага дзядзінца — у 1985 г. калі заходній сціны замка былі раскананы падмуркі драўляных жылых пабудоў XIV—XV стст., перакрытыя пластом вуголля. Апроч іншых матэрыялаў у гэтым пласці былі выяўленыя таксама каменныя ядры. Гэты пласт пажару можна звязаць са штурмам замка войскамі Свідрыгайлы ў 1433 г.<sup>43</sup>. Вынікі раскопак ў Княжацкай вежы пацвярджаюць гэтую версію. Менавіта ў пласці пажару, над перамычкай, быў выяўлены комплекс моцна каразаваных арбалетных балтоў (18 фрагментаў, з іх 7 утульчатых) і 4 маленькія каваныя цвікі, магчыма, ад нейкай скрыні. Верагодна, гэта рэшткі замковага арсеналу.

У паўночна-заходній частцы шурфа над пластом пажару выяўленая праслойка вапны таўшчынёй  $5-10$  см. Верагодна, гэтую праслойку можна звязаць з адбудоваю ўнутраных канструкций вежы пасля знішчэння ў 1433 г.

Унутры вежы заходзіцца **слуп**, выяўлены ўпершыню падчас археалагічных раскопак 1988—1989 гг. (пад кіраўніцтвам Ігара Чарняўскага). Пры тых даследаваннях была выяўленая толькі верхняя разбураная частка слупа, што не дазволіла на той момант дакладна акрэсліць яго форму — яна была вызначана як кръжападобная<sup>47</sup>. Вынікі раскопак 2012 г. дазволілі ўдакладніць канфігурацыю слупа. У аснове ён мае чатырохкутнік, блізкі да квадрата з памерамі  $220 \times 220$  см (цалкам дакладнае вымяранне будзе магчымым пасля ўскрыцця слупа цалкам — з заходняга і паўночнага бакоў). На кожнай з граняў слупа маюцца чатырохвугольныя выступы, таксама вымураваныя з цэглы, на якія абаўпіраліся нервюрныя скляпенні. З паўднёвага боку такі выступ мае наступныя параметры:  $60 \times 80 \times 60$  см.

Асноўны аб'ём слупа працінаюць каналы, што, відавочна, засталіся ад унутраных драўляных арматурных канструкцій. Каналы вымураваныя паралельна асноўным граням слупа і перакрыжоўваюцца; у вертыкальным сячэнні яны маюць параметры  $35 \times 20$  см. Дрэва ў каналах спарахнела, бліжэй да кутоў слупа выяўленыя рэшткі аблапенага дрэва. Пра тое, што гэты прыём выкарыстоўваўся не толькі падчас вымуруўкі слупа, сведчыць наяўнасць арматурных тунэляў у сценах як Княжацкай (Кейстутавай), так і Малой (Вітаўтай) вежаў.

Слуп вымураваны з цэглы памерамі  $27,5-28$  (29)  $\times 13,5-14,3 \times 6,4-7,5$  см. Паводле сваіх параметраў цэгла слупа адносівасцца ад цэглы, што выкарыстоўвалася пры ўзведзенні сцен вежы. Гэта дазваляе падтрымліць версію пра пазнейшае ўзвядзенне слупа. Па сваіх параметрах цэгла слупа вельмі блізкая да цэглы першай паловы XVI ст. царквы ў Мураванцы:  $27-29 \times 13 - 14 \times 7$  см<sup>48</sup>. Муроўка слупа захавалася горш, чым муроўка сцен вежы з цэглы горшай якасці.

Узвядзенне слупа, паводле ранейшых даследаванняў, датуецца мяжой 1420—1430-х гг.<sup>49</sup>, што звязваецца з перабудовай і аднаўлением замка пасля

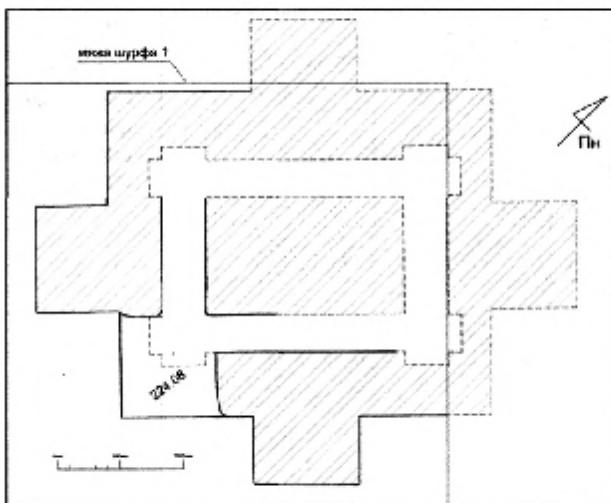
разбурэння і пажару. Паводле даследаванняў 1985 г., праслойку вуголя, якая прасочваецца па ўсёй тэрыторыі замка, звязваюць са штурмам Крэўскага замка войскамі князя Свідрыгайлы ў 1433 г.<sup>50</sup>. На сённяшні дзень можна сцвярджаць, што версія аб будаўніцтве слупа пазней за асноўныя муры вежы пачвярджаецца. Але калі звязваеш праслойку пажару з разбурэннемі 1433 г., то відавочна, што слуп быў пабудаваны да гэтай падзеі, бо выразныя сляды пажару маюцца і на слупе. У выніку пытанне аб дакладным датаванні пабудовы слупа застаецца пакуль адкрытым.

Да пайднёва-ўсходняй грані выступу слупа, на ўзроўні яго падмуркавай часткі, прымыкае **перамычка**, выкладзеная з трох-четырох шэрагаў цэглы, пакладзеных на ніжні шэраг камянёў. Цэгла і камяні змацаваныя рошчынай. Паміж перамычкай і слупам маецца перавязка. Перамычка знаходзіцца пад праслойкай пажару. Шырыняе — 80 см і адлавядае шырыні выступу слупа.

На гэтым этапе даследавання функцыянальнае прызначэнне перамычкі застаецца не да канца выспектлоненым. Магчыма, перамычка была падзеленая на некалькі вутаномных памяшканняў прастора ніжняга яруса. На карысць гэтай версіі можа сведчыць выяўленне слядоў арсеналу (комплексу арбалетных балтоў), а таксама меркаванне, што менавіта ў цокальнym ярусе вежы знаходзілася вязніца, дзе ў зняволенні трымалі князя Кейстута<sup>51</sup>. Але нельга выключыць версію, што выяўленая перамычка выконвала функцыі своеасаблівага контрфорса слупа альбо што перамычка адначасова выконвала функцыю падмурка для драўляных сценак унутры вежы.

Падчас правядзення даследаванняў шурфа выяўленыя таксама рошткі **падлогі** цокальнага яруса вежы, якая была выкладзеная з амаль квадратных керамічных плітак памерамі 14,5-15 x 14,3 см. Гэтыя пліткі нагадваюць абsecаную цэглу, але іх таўшчыня 5 см выразна ўказвае на тое, што гэта менавіта плітка. Тут можна гаварыць пра аднолькавую тэхналогію вырабу цэглы і плітак падлогі, што паўплывала на падабенства гэтых будаўнічых матэрыялаў. Тым больш што на працягу XIV—XV стст. асаблівасцю будаўнічай тэхнікі было пакрыццё падлогі і цэглай, нярэдка спецыяльна нязначнай таўшчыні<sup>52</sup>. Плітка падлогі знаходзіцца пад праслойкай пажару, яна пакладзеная на суглінку, які можна інтэрпретаваць як мацярык.

Яшчэ адзін шурф памерамі 3 x 3 м быў закладзены ва ўсходнім куце вежы. Падчас яго распрацоўкі былі выяўлены важныя канструктыўныя асаблівасці кута вежы. Адной з важнейшых з'яўліеніцца наступная выснова — у вежы не было падвалу (сутарэння). Фактычна цокальны паверх, у якім адсутнічалі вялікія стрэльчатыя вокны, як на другім ці трэцім ярусе, у пэўным сэнсе і выконваў функцыю сутарэння вежы. Звязана гэта было, відавочна, з забалочанасцю мясціны, у якой узводзіўся замак. Пры гэтым самі падмуркі вежы дасягаюць глыбіні 3 м ад узроўню сучаснай дзённай паверхні<sup>53</sup>.



Рэканструкцыйная сістэма каналу цэнтральнага слупа Княжацкай вежы.

Важным уяўляюцца і выяўленне ў пайднёва-ўсходнім сцяне вежы **арачнага праходу** да ўнутранага тунэлю вежы. Перамяшчэнне паміж ярусамі ўнутры вежы адбывалася не праз праёмы ў скляпеннях, а праз тунэль-праход, які серпанцінам агінае ўесь яе перыметр. Выход на ярусы адбываўся праз арачныя праёмы. Арка Княжацкай вежы двуххціповая — утвараецца з дзвюх дугаў аднолькавага радыуса, якія перасякаюцца ў замку пад тупым вуглом.

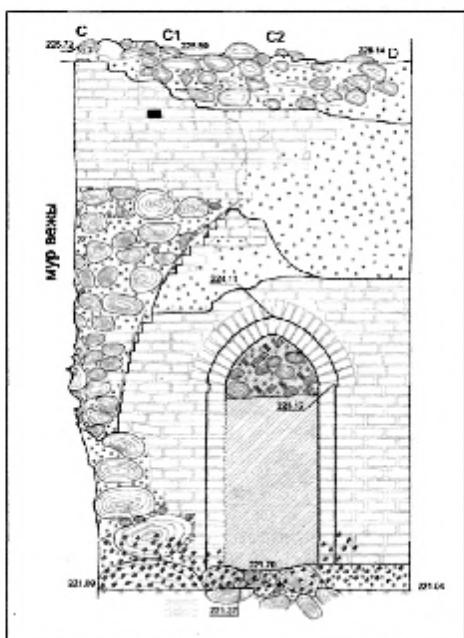
Аналіг падобных унутрывежавых тунэляў вядомыя. Найбольш блізкія, якія да таго ж знаходзіцца ў аднатаўпным замку (кастэль з вежаю-данжонам), існую ў замку ў Медніках (Мядзінінкай). Гравюры XIX ст. вельмі добра паказваюць серпанцін тунэля ў яшчэ ацалелых на той час сценах Княжацкай вежы.

Распрацоўка апісаных шурфоў дазволіла выйсці да самага нізу ўнутранай прасторы Княжацкай вежы — туды, дзе, як мяркуеца, знаходзілася замковая вязніца, і дзе, як выясняеца, захоўваўся таксама замковы арсенал. Важныя элементы архітэктурных канструкцый, выяўленыя падчас раскопак, дазваляюць аднавіць інтэр'еры Княжацкай вежы, пытанне пра рэканструкцыю якой не знятае з парадку дnia. Тым больш падобны рэстаўрацыйны досвед разлізаваны ў Медніцкім замку.

Пытанні аб значэнні і функцыях Крэўскага замка ўсё яшчэ застаюцца дыскусійнымі, і іх не вырашыць без аналізу старожытнай гісторыі самога Крэва.

### Мястечка

Треба адзначыць, што археалагічнае вывучэнне Крэва началося з 1970 г. Але аўтам даследавання ў той час выступаў менавіта Крэўскі замак. Тэрыторыя ж самога гісторычнага мястечка вывучаная ўнепараўнанай меншай ступені. Так, у 1985 г. беларускі даследчык Аляксандар Краўцэвіч з мэтай вывучыць гісторыка-тапаграфічную сітуацыю Крэва праводзіў шурфоўку гісторычнага цэнтра мястечка на ўсход і поў-



Княжэцкая  
вежа.  
*Шурф 2.*  
Графічная  
фіксацыя  
арачнага  
праёму.

Пісьмовы акт фундацыі не захаваўся, але пра гэтую палітыка-ролігійную акцыю пісаў польскі храніст і гісторык XV ст. Ян Длугаш (1415—1480) у сваёй "Хроніцы Польшчы". Ён адзначыў, што Ягайла фундаваў сем парафіяльных касцёлаў у зручных і патрэбных мясцінах — Вількаміры, Майшаголе, Немянчыне, Медніках, Крове, Аболыцах і Гайні: "*Fundat in super septem parochiales ecclesias in locis oportuniis et necessariis, videlicet in Volkmaria, Misynola, Nyemczani, Myedniki, Crewa, Obolcze et Hayna, item prebendam sancti Martini in castro Vilhensi alciori*"<sup>59</sup>. У нашыя дні літоўскі гісторык Дарус Баронас звярнуў увагу на сімвалічнасць паведамлення пра сем касцёлаў і на беднасць пісьмовых звестак пра гэтая касцёлы ў гістарычнай Літве. Такім чынам, ён паставіў пад сумненне сапраўднасць гэтай інфармацыі<sup>60</sup>. Пра існаванне касцёла ў Крэве сведчыць дакумент XV ст., паводле якога 24 чэрвеня 1468 г. Ганна, удава Юрыя Гаталтовіча, і яе сын Юрый ахвяравалі на алтары св. Юрыя і св. Ганны парафіяльнага касцёла ў вёсцы Крэва (*"in ecclesia parochiali et in villa dista Krewo"*) сваю маёmacьць<sup>61</sup>. Варта адзначыць, што па некаторых касцёлах "са спісу сямі" майшыца пісьмовыя звесткі з XIV ст.

Памылкай будзе лічыць, што старажытнае Крэва знаходзілася на сенняшнім месцы — вакол мураванага замка XIV ст. Справа ў тым, што папярэдня археалагічны даследаванні цэнтра сучаснага мястечка паказалі там адсутнасць культурнага пласта, ранейшага за XIV ст. Вынікае, што мястечка (новы тып урбанізаванага паселішча) узікла вакол сенёрыяльной рэзідэнцыі — Крэўскага замка<sup>62</sup>. А дзе ж знаходзілася першапачатковае Крэва? Ёсьць адзін варыянт адказу на гэтае пытанне.

Ранние Крэва

Па шынку на Смаргонь, у двух кіламетрах на поўнач ад мураванага замка знаходзіцца Крэўскае гарадзішча, якое візуальна вылучаеца нават сярод пагоркаў Ашмянскага ўзвышша. Яно мае авальную форму, у вышынню дасягае 20 м, усю пляцоўку дзеяндзінца абкружалі земляныя валы вышынёй 5 м. Паводле назіранняў вядомага беларускага археолага Георгія Штыхава, які ў 1974 г. праводзіў тут археалагічную разведку, на гарадзішчы сустракалася кераміка XVI—XVII ст., таму гэты помнік быў аднесены да перыяду Позняга Сярэднявечча і Ранняга Новага часу<sup>63</sup>. Але гэта была толькі папярэдняя інфармацыя. Іншыя акалічнасці паказваюць на тое, што Крэўскае гарадзішча мае больш старажытную гісторыю.

Найперш па сваёй зменшайшай тыпалогії Крэўская гарадзішча цалкам падобнае да гарадзішчу эпохі жалезнага веку канца I тыс. да н. э. і пачатку I тыс. н. э. Дзясяткі падобных гарадзішчаў ажылі насељнікі паўночнага заходу Беларусі, якіх вызнаюць як насељніцтва культуры штырхаванай керамікі. Пазней такія гарадзішчы з пастаянных абжытых сталі гарадзішчамі-сховішчамі, дзе збиралася навакольнае насељніцтва ў часы небяспекі. Мяркуецца, што насељніцтва таких гарадзішчаў было балцкім. І зусім лагіч-

начад замка (20 кв. м.)<sup>54</sup>. У вінку висвітлілася, що культурны слой светла-шэрага колеру тут дасягае 2 м таўшчыні. Самы ранні артэфакт, што быў выяўлены пры тагачасных раскопках у цэнтры мястечка, — венца непаліванага гаршчка XIV ст. Гэта дае падставы меркаваць, што вядомы нам цэнтр мясточка ўзнік на прылеглай да замка тэрыторыі на ўсход ад яго і менавіта замак стаў цэнтрам новых урбанізацыйных працэсаў Крэва ў Позняе Сярэднявечча і Ранні Новы час. У сацыяльна-історычным плане паказальна, што матэрыяльная культура замка выразна адрозніваецца ад энхацак ў пластах XVI—XVII стст. на тэрыторыі мястечка<sup>55</sup>.

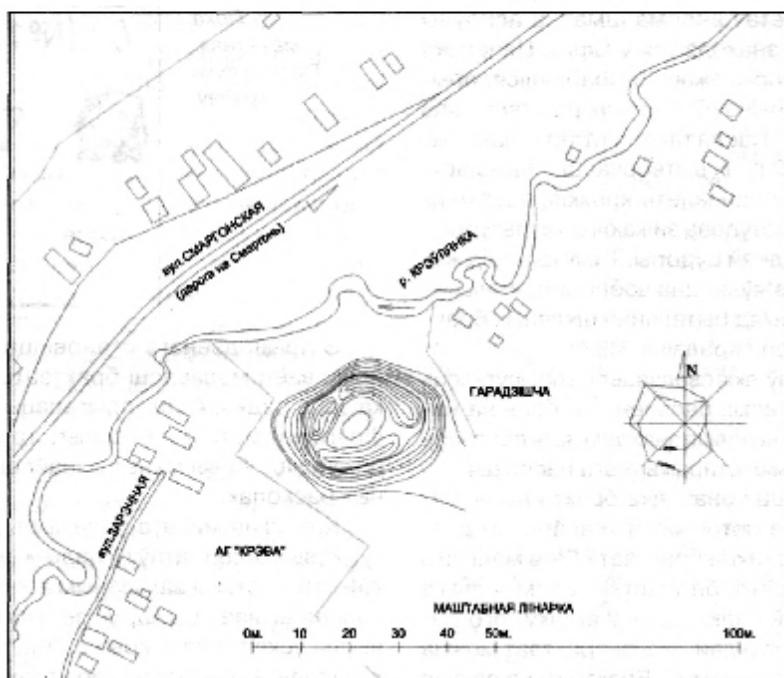
Паводле актавых крыніц канца XVIII ст. (актыка-  
ція нацыярдження канцлера ВКЛ Аляксандра Са-  
негі ад 25 лютага 1795 г.), магдэбургскія права бы-  
ло нададзена Крэву 7 красавіка 1559 г.<sup>36</sup>. Але паў-  
намоцтвы органаў права самакіравання для Крэва ў  
XVI—XVII стст. застаюцца не да канца яснымі<sup>37</sup>. Пісь-  
мовыя крыніцы сведчаць, што ў XVIII ст. на тэрыторыі  
замка знаходзілася драўляная ратуша магдэбургскага  
мества Крэва<sup>38</sup>.

Узінкае пытанні, дзе ж размяшчалася першапачатковая Крэва. Верагодна, цэнтр старажытнага паселішча да ўзвядзення замка знаходзіўся ля Крэўскага гарадзішча, што размешчана па шляху на Смаргонь (у 2 км ад замка). Даследаванні гэтага гарадзішча працыныюць нам новыя старонкі гісторыі Крэва.

## Што за паселішча?

Не виклікає сумнення, що ѿ Сярэднявечы Крэва было заселенае балтамоўным язычніцкім насельніцтвам. Невыпадкова ў гэтай мясцовасці ўзводзіліся першыя касцёлы ў ВКЛ, якія пасля Кроўскай уніі новаабраны кароль польскі і найвышэйшы князь літоўскі Ягайла фундаваў у 1387 г. у "язычніцкай Літве". Калькасць гэтых касцёлаў была сімвалічнай — сем.

## ЗНАХОДКІ І АДКРЫЦЦІ



Сітуацыйны план  
размешчання  
Крэўскага  
гарадзішча.

на, што гэтая старонка балцкай гісторыі Крэва мусіла быць звязанай менавіта з гэтым аб'ектам. Як доўга і з якімі перапынкамі працягвалася жыццё на гэтым гарадзішчы?

### Раскопкі і знаходкі на гарадзішчы

З мэтаю выявіць старажытнае Крэва ў сезонах 2013—2014 гг. былі праведзены археалагічныя даследаванні Крэўскага гарадзішча і прылоглай да яго тэрыторыі<sup>64</sup>. Яны паказалі, што на Крэўскім гарадзішчы масава сустракаліся рэшткі керамічнага посуду, зробленага на ганчарным коле, з традыцыйным лінейна-хвалістым арнаментам. Такі керамічны посуд вызначаюць як славянскі. Тут таксама былі знайдзены адметныя металічныя вырабы, паходжанне і функцыянальнасць якіх узбагачае гісторыю старажытнага паселішча.

У адным з шурфоў, напрыклад, была знайдзеная бронзавая лілеяпадобная падвеска. Добра вядомая ў літаратуры аналагі дазволілі ўдакладніць, што гэта нават не сама падвеска, а матрыца, з выкарыстаннем якой вырабляліся падобныя падвескі. Тэхнагічна гэта выглядала наступным чынам: на бронзавую матрыцу накладалася срэбная пласцінка, якая і адціскалася на матрыцы, паўтараючы яе форму і арнаментацию. Потым гэта цінёная палоска прыпідавалася да гладкай, і ў выніку ўтваралася фігурная пустацеляя (а значыць лёгкая) падвеска. Дзякуючы невялікай вазе гэтыя срэбныя падвескі можна было складваць у каралі. Крэўская матрыца вырабленая з бронзы, але яе каштоўнасць значна большая, чым срэбных падвесак, бо яе знаходка сведчыць пра існаванне на гарадзішчы цэнтра вырабу такіх падвесак і каралляў.

Геаграфія пашырэння падобных падвесак даволі широкая — іх знаходзілі ў багатых скарбах пад Кі-

вам. Ідэнтычныя падвескі рэгулярна сустракаюцца і на крывіцкіх гарадзішчах Смаленшчыны, у той час як ва ўладзімірскіх і наўгародскіх старажытнасцях яны невядомыя<sup>65</sup>. Падобныя падвескі і матрыца былі знайдзены ў замку Вішчын (Рагачоўскі р-н)<sup>66</sup>. Яны ўваходзілі ў склад знакамітага Вішчынскага скарбу і схаваныя, верагодна, уладальнікамі Вішчына падчас татара-мангольскага нападу ў сярэдзіне XIII ст.<sup>67</sup>. Та-кім чынам, акросліваеца арэал бытавання гэтых вырабаў. Датуюцца ж яны XII—XIII стст.

У археалагічнай літаратуры за падобнымі падвескамі замаціваюць вызначэнне "крыны", ці лілеяпадобныя (крына ізначае кветку лілеі). Вядомы савецкі археолаг Барыс Рыбакоў бачыў у гэтых падвесках ідэяграму вегетатыўнай сілы — іх вастрыё заўжды скіраванае ўніз. Паводле Б.Рыбакова, гэта азначае, што нябесная сіла, якая даруе дух жыцця, павінна быць скіраваная ўніз — да зямлі, да каранёў. Падвескі-крыны не выўлююць сімвалічны расток, а прыдаюць абстрагаванага сімвала заклінаюць расліны на зямлі<sup>68</sup>. Звернутыя ўніз крыны сведчаць пра імкненне ўзлэйніцаць на ўрадлівасць зямлі, а іншаскальна — на плоднасць уладальніцы каралляў. Увогуле падобныя жаночыя ўпрыгожанні былі часткаю ўбора гараджанак.

Сярод крэўскіх знаходак ёсьць матэрыялы, якія датуюцца больш дакладна і наўпрост сведчаць пра гарадскія харктар паселішча. Гэта шкляныя бранзалеты. Фрагменты такіх бранзалетаў рознага колеру сустракаюцца практична ва ўсіх гарадах Усходняй Еўропы ў пластах XI—XIII стст. Несумненна, яны былі ўлюбленым упрыгожаннем гараджанак. Мяркуючы па вясковых курганных пахаваннях, смяянкі іх не наслі.

Археолагі спачатку лічылі шкляныя бранзалеты предметамі візантыйскага імпарту. Сапраўды, у Ві-

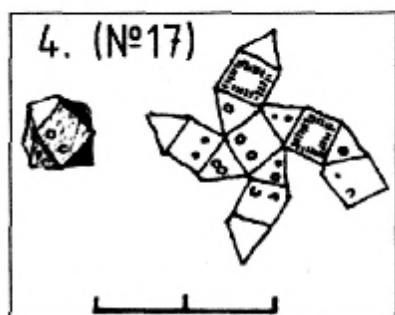
зантыі такіх бранзалетаў вядома шмат, а асноўны цэнтр іх вытворчасці знаходзіўся ў Сіріі. Цяпер жа даказана, што такія ўпрыгожанні вырабляліся, прынамсі, у Кіеве, дзе дэйнічай буйны цэнтр вытворчасці шкляных бранзалетаў. Пасля таго як татара-манголы разгромілі Кіёў у 1240 г., іх вытворчасць спынілася. Адзначым, што гэтыя бранзалеты крохкія, праз нейкі час яны ламаліся, паступова знікаючы ў культурных пластах гарадоў Усходняй Еўропы. Таму гэты від жаночых упрыгожанняў з'яўляецца добрым храналагічным маркерам — перыяд бытавання шкляных бранзалетаў не сягае далей сярэдзіны XIII ст.

Апрач бранзалетаў, якія сведчаць пра прысутнасць у даўнім Крэве славянскіх пасяленцаў, ёсць на нашым гарадзішчы і іншыя рэдкія знаходкі, якія сведчаць пра гандлёвы патэнцыял старожытнага паселішча.

Сярод іх вылучаецца знаходка брактэата — падобна, што першая за гісторыю археалагічных раскопак у Беларусі. Што такое брактэат? Гэта манета з тонкай срэбнай пласцінкі, бігая штэмпелем толькі з аднаго боку на мяккай падкладцы. У выніку чаго выявя атрымлівалася выпуклай. Інакш брактэат можна назваць "аднабаковая манета". Брактэаты з'яўліся ў першай палове XII ст. у Германіі, іх росквіт назіраецца да сярэдзіны XV ст. З'яўленне брактэатаў стала вынікам змяншэння ў канцы XI ст. вагі заходнебургейскага дэнарыя, які, захаваўшы ранейшы дыяметр, стаў танчэйшым. Спачатку яшчэ танчэйшыя дэнары білі па-старому, і выявы з двух бакоў працступалі на адваротныя, скажаючы афіцыйныя знакі легітымациі манеты. Для выпраўлення становішча дэнары (пфенігі) сталі біць большымі па дыяметры, яшчэ больш тонкімі, але аднабаковымі. З улікам тых-налагічных прыёмаў, сяроднявочныя брактэаты можна лічыць шэдэўрамі ранняй раманская пластыкі.

Брактэаты, як дробная разменная манета, былі эфектыўным інфляцыйным інструментам. Раз на год, а ў Магдэбургу — два разы, эмітэнт, ад імя якога білася манета (князь, біскуп ці горад), вымаў з грашовага абарачонія брактэаты і замяняў іх новымі. Пры гэтым "старыя" брактэаты-пфенігі прымусова дэвальваваліся на 25%. Фактычна гэта быў прыхаваны падатак — "збор" на біцё манеты. Існуе дыскусія пра эфектыўнасць падобнага методу прымусовай дэвальвациі. Паводле нямецкай даследчыцы Маргрыт Кенцэдзі, такая сістэма служыла павелічэнню выкарыстання манеты і скарачанню яе назапашванняў, што вяло да росту дабрабыту насельніцтва і развіція эканомікі. Магчыма, сакрэт у тым, што падатак спаганяўся не ў выніку абарачэння манеты і гандлю, а цалкам асобна<sup>69</sup>. Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што, паколькі назапашваць грашовыя багацці было немагчыма, замест іх ствараліся рэальныя багацці<sup>70</sup>. Падобна, што пры няразвітасці банкавай сістэмы гроши ў той час ашчаджаліся і назапашваліся не на дэпазітах, а папросту зарываліся ў скарбах і, такім чынам, не ўдзельнічалі ў гаспадарчым росце. "Жывое" функцыянованне брактэатаў прымушала гроши пераўтварацца ў матэрыяльную каштоўнасці.

Гірка манетная. Прамалёўка граняў.



З прыведзенага становіща зразумелым, чаму пры сваёй масавасці брактэаты ў скарбах сустракаюцца рэдка. А калі прыгадаць, што гэта фактычна фрагмент металічнай фолыгі, то зразумела, чаму так цяжка падобныя манеты знайсці падчас археалагічных раскопак.

Крэўская манета належыць да тыпу так званых гузіковых брактэатаў і ў цэлым укладаецца ў перыяд XIII—XIV стст. На захаваным асобніку ўперсе манеты бачная выява крыжа, унізе, магчыма, алегарычная выява ўскітнелага крыжа. Аналагічныя манеты былі распаўсюджаныя на тэрыторыі Тэўтонскага Ордэна ў Пруссіі, у польскім Памор'і, у прыватнасці, іх білі гданьскія князі. Такім чынам, праз брактэаты мы маём доказы гандлёвых зносінаў жыхароў Крэва з Балтыйскім рэгіёнам.

Але ёсць яшчэ адна знаходка, якая непасрэдна ілюструе забеспячэнне гандлёва-грашовых аперацый — гэта вагавая манетная гірка, знайдзеная ў ніжнім (перадмацерыковым) пласце Крэўскага гарадзішча. Такія гіркі вырабляліся з каляровага метала (медзі ці бронзы) і сваёй формай нечым нагадвалі дыямент — крэўская мае 14 граняў, на некаторых з іх прастаўлены ўмоўныя пазначэнні вагі. Падобныя гіркі адносяцца да паўночна-еўрапейскай (скандынаўскай) сістэмы і сустракаюцца падчас археалагічных раскопак у Беларусі.

### Даўнняя Літва

Якую ж карціну эпохі дапамагае нам стварыць пакалены прыклад Крэва XI—XIII стст.? Даволі нечакана даследаванні Крэва могуць скарэктаваць нашы ўяўленні пра даўнюю Літву.

Калі пазбягаць бясцілённых спрэчак, якой была першапачатковая Літва — балцкай ці славянскай, то можна паразважаць пра шматтайныя характеристар этнічных і сацыяльных узаемадзейнняў у Сярэднявеччы на гэтай тэрыторыі Еўропы. Падобна, што Літва сапраўды вылучаеца з іншых балцкіх ашшараў змешанастю свайго насельніцтва.

Мы бачым Крэва як адзін з цэнтраў гістарычнай Літвы, яшчэ даміндоўгавай. На матэрывах Крэўскага гарадзішча XI—XIII стст. можна ўбачыць, што да ўтварэння ВКЛ Літва падыходзіла ўжо з пэўным цывілізацыйным здабыткам. Нельга гаварыць, што гэта было толькі кансерватыўнае вяскове насельніцтва, ваяўнічая эліта якога перажывала перыяд экспансіянісцкіх памкненняў — з-за беднасці краю, ва-

кол якога развівалася ўжо цывілізацыя з яе гарадамі і гандлем. Прынамсі на прыкладзе Крэва мы можам сцвярджаць, што ва Усходняй Літве ўжо пачыналіся ўласныя працэсы ранній урбанізацыі і існавалі свае цэнтры з даволі развітай спецыялізаванай рамеснай вытворчасцю і актыўнымі зношнімі сувязямі. Але тут траба зрабіць алину агаворку: урбанізованым насельніцтвам гэтай Літвы былі, верагодней за ёсе, славяне.

Можна нават сцвярджаць, што гэтае, магчыма, не самае вялікае славянскае насельніцтва "першапачатковай" Літвы займала сацыяльную нішу, падобную на ту, што займалі яўрэі ў гарадах ВКЛ ці немцы ў ранній Польшчы, якія забяспечвалі сувязь са зношнім светам. Верагодна, што славянскае насельніцтва Крэва наладжвала гандлёвую і тэхналагічную контакты найперш з суседнім Палацкай зямлём. Калі гэтыя назіранні пацвердзяцца пры далейшых даследаваннях, мы можам гаварыць пра трох іншую карціну эпохі ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага, чым гэта ўяўлялася раней — старажытная Літва пайстает перад намі менш гамагеннай і больш інтэграванай у протабеларускі абшар.

Чым жа было Крэўскае гарадзішча ў XI—XIII стст.: славянскай фактормяй сярод балцкага насельніцтва, раннефеадальным замкам нобіля Літвы ці раннім гарадам? Адказаць на гэтыя пытанні змогуць толькі далейшыя даследаванні.

Але можна сформуляваць папярэднія высновы:

**Па-першае**, старажытнае Крэва XI—XIII стст. лакалізуецца вакол Крэўскага гарадзішча, што было цэнтрам паселішча раннеурбаністычнага тыпу. Ноўы тып паселішча, якое з XVI ст. стане фігуруваць у крыніцах як "места", а ў нашай сучаснай тэрміналогіі "мястечка", узнякла ўжо вакол мураванага замка.

**Па-другое**, у другой палове XVI — першай палове XVII ст. Крэўскі замак не знаходзіўся цалкам у руінах, а быў адбудаваны і выкарыстоўваўся як разідэнцыя. Пры гэтым ён страціў функцыі вялікакняжацкай разідэнцыі, але стаў цэнтрам староства. Адбылася трансфармация публічных функцый замка і занягпад яго вайсковых функцый.

**Па-трэцяе**, функцыянуванне замка як вялікакняжацкай разідэнцыі і як цэнтра староства паўплывала на змены горадабудаўнічай сітуацыі ў Крэве — мястечка Ранняга Новага часу ўзнікала ўжо вакол замка. Такая схема развіцця мястечка адпавядзе єўрапейскай схеме развіцця гарадоў вакол сеньёрыальных разідэнций.

Полное собрание русских летописей (далей — ПСРЛ). Т. 2. М., 1975. С. 138-139.

<sup>2</sup> Ткачоў М.А. Замкі Беларусі (XIII—XVII стст.). Мн., 1977. С. 33; Ткачоў М.А. Замкі Беларусі. Мн., 2002. С. 38.

<sup>3</sup> Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII—XVIII стст. Мн., 1978. С. 34; Ткачоў М. Загінуўшыя абаронцы // Странаная спадчына. Мн., 1998. С. 14.

<sup>4</sup> Polak T. Zamki na Kresach: Białoruś, Litwa, Ukraina. Warszawa, 1997. S. 153.

<sup>5</sup> Ткачоў М.А., Трусов О.А. Исторические и архитектурно-археологические исследования Кревского за-

мка // Вопросы архитектуры Литовской ССР. 9 (1). История архитектуры. 1988. С. 3; Трусаў А.А. Староні мураванай кнігі: манументальная архітэктура эпохі феадалізму і капіталізму. Мн., 1990. С. 55.

<sup>6</sup> Чарняўскі І., Цэйтліна М. Архітэктурна-мастацкая асаблівасці Крэўскага замка // Каштоўнасці мінуўшыны. Вып. 4: Помнікі археалогіі: праблемы аховы і вывучэння. Мн., 2001. С. 97.

<sup>7</sup> Абрамаускас С. К вопросу генезиса крепостных сооружений типа кастель в Литве (на примере замка Медининкай) // Научные труды высш. учеб. заведений Лит. ССР. Строительство и архитектура. III. 1963, № 1. С. 83; Абрамаускас С. Развитие каменного строительства в Литве в XIII—XVI веках: Автoreф. дис. ...канд. архит. наук. Каунас, 1965. С. 8.

<sup>8</sup> Abramauskas S. Mūrinės statybos raida Lietuvoje XIII—XVI a. Vilnius, 2012. P. 83—85.

<sup>9</sup> Бокан Ю. Мураваныя замкі ў Вялікім княстве Літоўскім // Спадчына. 2006, № 2. С. 33.

<sup>10</sup> Трусов О.А. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI—XVII вв.: Архитектурно-археологический анализ. Мн., 1988. С. 95, 99, 101.

<sup>11</sup> Ткачоў М.А., Трусов О.А. Исторические и архитектурно-археологические исследования Кревского замка. С. 19.

<sup>12</sup> Чауне А.Б. Жилища Риги XII—XIV веков по данным археологических раскопок. Рига, 1984. С. 118.

<sup>13</sup> Ткачоў М.А., Трусов О.А. Исторические и архитектурно-археологические исследования Кревского замка. С. 19.

<sup>14</sup> Turaidas pils 13.—17. gadsimta būvkeramika. Katalogas. Turaida, 2015. P. 71.

<sup>15</sup> ПСРЛ. М., 1975. Т. 32. С. 41.

<sup>16</sup> Ткачоў М.А., Трусов О.А. Исторические и архитектурно-археологические исследования Кревского замка. С. 3.

<sup>17</sup> ПСРЛ. Т. 32. С. 138.

<sup>18</sup> Stryjkowski Maciej. Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi. T. I. Warszawa, 1846. S. 381.

<sup>19</sup> Тихомиров М.Н. Русское летописание. М., 1979. С. 88.

<sup>20</sup> Там жа. С. 95.

<sup>21</sup> Die Chronik Wigands von Marburg // Scriptores rerum Prussicarum. Leipzig, 1863. Band II. S. 620; Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999. P. 183.

<sup>22</sup> Žalnierius A. The First Castle of Kaunas // Castella Maris Baltici VI. Contacts and Genetically Dwellings in the Castle Buildings. Vilnius, 2004. P. 229.

<sup>23</sup> Малевская М.В., Шолохова Е.В. Раскопки архитектурных памятников в Любомле и Владимире-Волынском // Археологические открытия 1975 года. М., 1976. С. 354-355; Малевская М.В., Шолохова Е.В. Архитектурно-археологические исследования во Владимире-Волынском // Археологические открытия 1976 года. М., 1977. С. 327-328.

<sup>24</sup> Панишко С.Д. Муронавій замок Казимира Вялікага у Володимири // Стары Луцьк. Науково-информационный зборник. Вып. VII. Луцьк, 2011. С. 323—327.

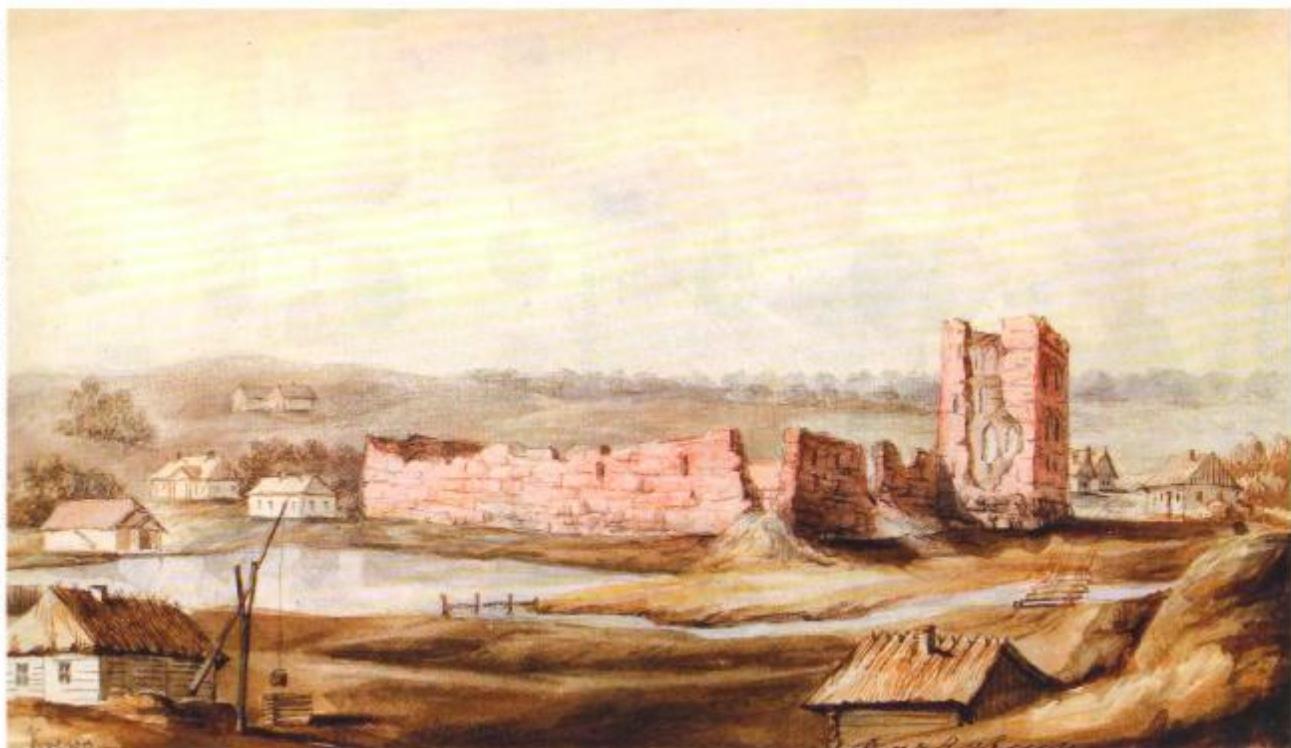
<sup>25</sup> Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminus illustrans. Gedimino laiškai. Vilnius, 2003. P. 46—67.

<sup>26</sup> Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, Riga (Дзяржаўны гістарычны архіў Латвіі. Рыга), 673, f., 4. apr. 18. K., Nr. 268; Віцебска-рыжскія акты XIII—XVII ст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органамі кіравання горада Віцебска і ганзейскага горада Рыги (з былога комплексу Ruthenica Дзяржаўнага Гістарычнага Архіва Латвіі) / Пад-

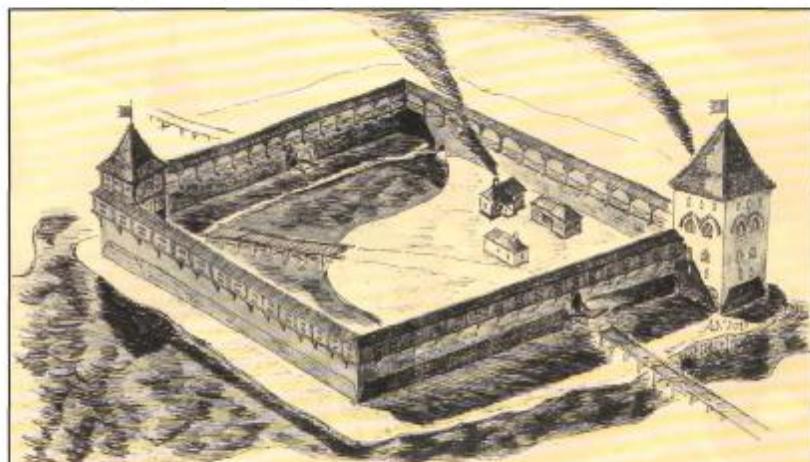
## ЗНАХОДКІ І АДКРЫЦЦІ

- рыхтаваў Алег Дзярновіч. Выпуск I: Документы гаспадарча-гандлёвыя, XV—XVI ст. Мн., 2005. С. 25–26, № 1.
- <sup>27</sup> Ткачоў М.А., Бубенька Т.С. Да пытання аб каменных умацаваннях Дольнага замка Віцебска // Гістарычна-археалагічны зборнік. Памяці Міхася Ткачова. У 2 ч. Ч. 2. Мн., 1993. С. 153–161; Бубенько Т. Нижний замок — экономический центр Витебска XIV—XVIII в. // *Castrum, urbis et bellum*. Баранавічы, 2002. С. 90–92; Бубенько Т.С. Средневековый Витебск. Посад — Нижний замок (Х — первая половина XIV в.). Витебск, 2004. С. 32; Калядзінскі Л. "Вітбеск — тристены каменныя..." // Беларускі гістарычны часопіс. 1995, № 2. С. 25–44; Калядзінскі Л. Замак Віцебскі // Замек i dwór w średniowieczu od XI do XV wieku. Poznań, 2001; Ткачев М.А. Замки Беларуси. С. 123–124.
- <sup>28</sup> ПСРЛ. Т. 32. С. 45.
- <sup>29</sup> Ткачоў М. Віцебскі Верхні замак // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Убт. Т. 2. Мн., 1994. С. 328; Археалогія Беларусі. У 4 т. Т. 4. Мн., 2001. С. 440, мал. 214: 1, 2.
- <sup>30</sup> Гл. падрабязней: Калядзінскі Л.У. Віцебскі храм Св. Міхаіла // Весці АНБ. Серыя гуманітарных навук. 1995, № 1. С. 59–65.
- <sup>31</sup> Stryjkowski Maciej. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i Wszystkiej Rusi. T. 2. Warszawa, 1846. S. 58.
- <sup>32</sup> Гл. падрабязней: Брэжго Б. Замкі Віцебшчыны. Вільня, 1933. С. 10; Ткачев М.А. Замки Беларуси. С. 124.
- <sup>33</sup> Чарняўскі І. Развіццё палаца-замковых комплексаў Беларусі ў канцы XV—XVII стст. // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі: Новыя матэрыялы і даследаванні. Мн., 1993. С. 66.
- <sup>34</sup> Шчакаціхін М. Нарысы з гісторыі беларускага маствацтва. Мн., 1993. С. 147–148.
- <sup>35</sup> ПСРЛ. Т. 35. М., 1980. С. 63.
- <sup>36</sup> Там жа. С. 63.
- <sup>37</sup> Чарняўскі І., Цэйтліна М. Архітэктурна-мастацкая асаблівасці Крэўскага замка. С. 103.
- <sup>38</sup> Герберштейн Сигізмунд. Записки о Московии. М., 1988. С. 212.
- <sup>39</sup> Чарняўскі І., Цэйтліна М. Архітэктурна-мастацкая асаблівасці Крэўскага замка. С. 101.
- <sup>40</sup> Пералік Крэўскіх старастаў і апісанне іх дзеянасці гл.: Дзярновіч А.І., Трусаў А.А., Чарняўскі І.М. Лёс Крэва. Мн., 1993. С. 11–14.
- <sup>41</sup> Чарняўскі І.М. Развіццё палаца-замковых комплексаў у канцы XIV—XVII стст. // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі: Новыя матэрыялы і даследаванні. Мн., 1993. С. 66–67.
- <sup>42</sup> Lorentz St. Konserwacja ruin zamków na Wileńszczyźnie i Nowogródczyźnie // Ochrona Zabytków Sztuki. 1930/31. Cz 1, z. 1–4. S. 161–179; Lorentz St. Zapiski do autobiografii // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. R. 24:1979, Nr. 4. S. 737 (S. 731–756).
- <sup>43</sup> Загідулін А.М. Арганізацыя кансервацыі і рэстаўрацыі замкаў, палацаў і сядзібаў ў Заходній Беларусі (1921—1939 гг.) // Замкі, палацы і сядзібы ў кантэксле єўрапейскай культуры. Мн., 2013. С. 40.
- <sup>44</sup> Ткачев М.А., Трусов О.А. Исторические и архитектурно-археологические исследования Кревского замка. 1988. С. 3–23; Дзярновіч А.І., Трусаў А.А., Чарняўскі І.М. Лёс Крэва. С. 37–46.
- <sup>45</sup> Дзярновіч А.І., Трусаў А.А., Чарняўскі І.М. Лёс Крэва. С. 30–37; Чарняўскі І., Цэйтліна М. Архітэктурна-мастацкая асаблівасці Крэўскага замка. С. 97–103.
- <sup>46</sup> Ткачев М.А., Трусов О.А. Исторические и архитектурно-археологические исследования Кревского замка. С. 16.
- <sup>47</sup> Чарняўскі І., Цэйтліна М. Архітэктурна-мастацкая асаблівасці Крэўскага замка... С. 98.
- <sup>48</sup> Трусов О.А. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI—XVII вв. Архитектурно-типологический анализ. Мн., 1988. С. 106.
- <sup>49</sup> Чарняўскі І., Цэйтліна М. Архітэктурна-мастацкая асаблівасці Крэўскага замка. С. 98.
- <sup>50</sup> Ткачёв М.А., Трусов О.А. Исторические и архитектурно-археологические исследования Кревского замка. С. 16.
- <sup>51</sup> Дзярновіч А.І., Трусаў А.А., Чарняўскі І.М. Лёс Крэва. С. 33.
- <sup>52</sup> Трусов О.А. Памятники монументального зодчества... С. 120; Трусаў А. Манументальнае дойлідства Беларусі XI—XVIII ст. Гісторыя будаўнічай тэхнікі. С. 34.
- <sup>53</sup> Ткачёв М.А., Трусов О.А. Исторические и архитектурно-археологические исследования... С. 5–6.
- <sup>54</sup> Краўцэвіч А.К. Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV—XVIII стст: Планіроўка, культурны слой. Мн., 1991. С. 55, 105.
- <sup>55</sup> Архіў Інстытута гісторыі НАН Беларусі. — Дзярновіч А.І. Справаздача па археалагічных даследаваннях (раскопках) у в. Крэва Смаргонскага р-на Гродзенскай вобл. у 2011 г. С. 16–17.
- <sup>56</sup> Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 1776, вол. 1, спр. 1, арк. 1 адв.
- <sup>57</sup> Дзярновіч А. Крэва: мястэчка і гісторыя // Адраджэнне. Гістарычны альманах. Вып. 1. Мн., 1995. С. 112–113.
- <sup>58</sup> Корэва А. Развалины Кревского замка // Памятная книжка Виленской губернии на 1861 г. Ч. 2. Вильно, 1861. С. 60.
- <sup>59</sup> Dlugossii, Joannis. Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, liber decimus (1370–1405). Varsaviae, 1985. S. 163.
- <sup>60</sup> Baronas D. Jan Dlugosz and the First Seven Parish Churches in Lithuania // Lithuanian Historical Studies. 2007. V. 12, P. 7.
- <sup>61</sup> Kodeks Diplomatyczny Katedry i Diecezji Wilenskiej / Wydali Jan Fijałek, Władysław Semkowicz. V. I (1387–1507). Kraków, 1932. S. 293–294, № 255.
- <sup>62</sup> Дзярновіч А.І. Заняпад ці трансформацыя? Эволюцыя статуса Крэўскага замка ў XIV—XVII стст. (па выніках гістарычна-археалагічных даследаванняў) // Замкі, палацы і сядзібы ў кантэксле ўсходнеславянскай культуры. Мн., 2013. С. 27–29.
- <sup>63</sup> Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць. Мн., 1986. С. 328, № 1419.
- <sup>64</sup> Архіў Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Дзярновіч А.І. Справаздача па археалагічных даследаваннях (раскопках) у в. Крэва Смаргонскага р-на Гродзенскай вобл. у 2013 г.; Архіў Інстытута гісторыі НАН Беларусі. — Дзярновіч А.І. Справаздача па археалагічных даследаваннях (раскопках) у в. Крэва Смаргонскага р-на Гродзенскай вобл. у 2014 г.
- <sup>65</sup> Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. Москва, 1948. С. 316.
- <sup>66</sup> Загорульский Э.М. Вицебский замок XII—XIII вв. Мн., 2004. С. 138, іл. 43: 1, 3; 9; Археологическое наследие Беларуси = Archaeological Heritage of Belarus. Мн., 2012. С. 95.
- <sup>67</sup> Загорульский Э.М. Вицебский замок... С. 147.
- <sup>68</sup> Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. С. 316.
- <sup>69</sup> Kennedy Margrit. Interest and Inflation Free Money. Mumbai, Michigan, 1995. P. 39–40.
- <sup>70</sup> Cohnssen Hans R.L. Fragile Money // The New Outlook. 1933. September. P. 40.

## Крэўскі замак і старажытнае Крэва: праблемы датавання і культурныя асаблівасці (да матэрыялу Алега Дзярновіча)



Напалеон Орда. Крэва. Руіны замка. 1875—1877 гг. Выгляд рэшткаў замка з вежай.



Рэканструкцыя  
Крэўскага замка  
паводле вынікаў  
архітэктурна-археалагічных  
даследаванняў.  
Стан на XIV ст.  
Аўтар — архітэктар  
Андрэй Шулаеў, 2013 г.



Крэўскае гарадзішча. Выгляд з паўднёвага заходу.



Княжацкая вежа Крэўскага замка.  
Выгляд з паўночна-заходняга боку. Сучасны стан.

## *Крэўскі замак і старажытнае Крэва: праблемы датавання і культурныя асаблівасці* (да матэрыялу Алега Дзярновіча)



*Брактэт XIII—XIV стст.  
Прамалёўка рэльефу.  
Крэўскае гарадзішча.*



*Арбалетныя балты канца XIV — пачатку XV ст.  
(Княжыцкая вежа Крэўскага замка).*



*Гірка манетная X—XI стст.  
На гранях маецца арнаментыя  
і пазначэнні наміналу. Крэўскае гарадзішча.*



*Матрыца лілеянадобнай падвескі  
да караліяў XII—XIII стст.  
Крэўскае гарадзішча.*



*Фрагменты шкляных бранзалетаў  
XII—XIII стст. Крэўскае гарадзішча.*



*Цэгla з Крэўскага замка  
са слідамі дажджу. XIV ст.*

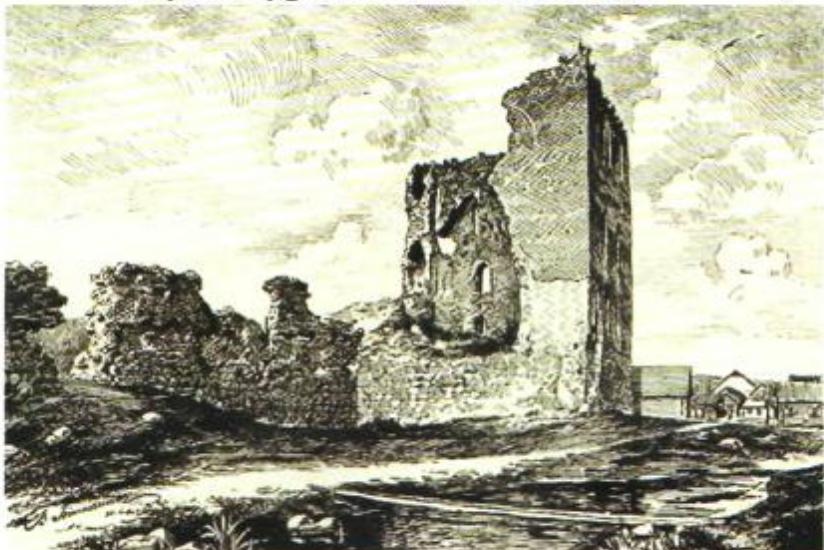


*Княжыцкая вежа. Шурф 1. “Цагляная” плітка падлогі.*



*Кельма муляра Крэўскага замка. Жалеза, XIV ст.*

## *Крэўскі замак і старажытнае Крэва: праблемы датавання і культурныя асаблівасці (да матэрыялу Алега Дзярновіча)*



Крэўскі замак. Гравюра з рисунка 1896 г.  
Выразна відаець тунэль у сценах Княжацкай вежы.



Замак XIV ст. у Медніках (Мядзінікай).  
Вежса-данжон. Арачны праём уваходу  
ва ўнутрывежавы тунэль, аналаг арачнага  
праёму ў Княжацкай вежы Крэўскага замка.  
Стан пасля рэканструкцыі 2012 г.



Княжацкая вежа. Шурф 2. Паўднёва-ўсходняя сцяна.  
Арачны праём і каменная падлога падчас даследавання.



Княжацкая вежа. Шурф 1. Сутык перамычкі  
і слупа са слядамі пажару 1433 г.



Княжацкая вежа. Шурф 1.  
Пласт пажару 1433 г.



Княжацкая вежа.  
Шурф 1.  
Каналы  
цэнтральнага слупа.

Малая  
("Вітаўтава")  
вежса.  
Арматурны тунэль  
з адбіткам  
фактуры бервяна.

